Økonomi og Politik i den Politiske Økonomi

Peter Dencik og Per Kongshøj Madsen

Indledning

To forhold har i de senere år aktualiseret diskussionen omkring opfattelsen af politikken indenfor den økonomiske teori.

Det ene er den kraftige vækst i den offentlige sektor, som i de senere år har fundet sted både i Danmark og de øvrige vestlige industrilande. Befolkningernes levevilkår bliver i stadig større grad påvirket af beslutninger, der træffes uden for den private sektor både som følge af den øgede beskæftigelse i den offentlige sektor og som følge af den tiltagende offentlige direkte og indirekte regulering af beslutninger om produktionens tilrettelæggelse og fordeling i den private sektor[1]).

Det andet forhold er den krise i den statslige økonomiske politik, som udspringer af de seneste års økonomiske og politiske kriser i Danmark og de øvrige vestlige industrilande. De statslige styringsmuligheder, som i 60'erne forekom relativt omfattende, har vist sig i høj grad begrænsede overfor de aktuelle problemer omkring produktion, beskæftigelse, inflation og betalingsbalance.

I lyset heraf kan det ikke undre, at der er fremkommet en righoldig litteratur, som formulerer opfattelser af forholdet mellem økonomi og politik, der afviger fra den tankegang, som er dominerende i den økonomiske teori – en tankegang, der kort fortalt kan karakteriseres ved en skarp adskillelse mellem økonomiske og politiske forhold og beslutninger og tillige et optimistisk syn på mulighederne for politisk regulering af den økonomiske udvikling.

Vi vil i det følgende gennemgå en række af disse alternative opfattelser af forholdet mellem økonomi og politik, således som disse er formuleret af økonomer, der arbejder indenfor den tradition, der kan kaldes den politiske økonomi.

Forinden er en begrebslig afklaring dog nødvendig. Når vi taler om for-

1. En oversigt over udvikling i Danmark i de sidste 100 år findes hos P. Nørregaard Rasmussen, (1972).

holdet mellem økonomi og politik er dette udtryk for en opfattelse af, at det kapitalistiske samfund kan ses som niveau – delt. Det økonomiske niveau omfatter de strukturer og processer, som karakteriserer produktion og fordeling af varer og tjenester. Det politiske niveau omfatter derimod de strukturer og processer, som karakteriserer staten og de handlinger, der foregår indenfor staten og i statsligt regi[2]). Disse niveauer skal opfattes som analytiske. I den samfundsmæssige virkelighed vil de i en række tilfælde være integrerede, således som det for eksempel er tilfældet ved statslige vareproduktion.

Vi anvender således i den foreliggende sammenhæng en forholdsvis snæver definition af politik og vil i det følgende bruge ordene »politik«, »det politiske niveau« og »staten« i flæng. Dets eventuelle svagheder ufortalt har dette politikbegreb den væsentlige fordel, at definitionskæden kan bringes til en hurtig afslutning og tillade en fortsættelse til artiklens egentlige emne.

Forinden vil vi dog fremføre to advarsler. For det første må artiklen ikke forstås som en gennemgang af forskellige statsopfattelser som sådan, men som en oversigt over forskellige politiske økonomers opfattelse af forholdet mellem politik og økonomi.

For det andet er artiklen ikke – selv med denne begrænsning – en oversigtsartikel i sædvanlig forstand. Vi har ikke tilstræbt en ligelig dækning af alle områder, men har ladet vor egen vurdering af synspunkternes relevans være styrende for vægtfordelingen i litteraturvalg og fremstilling.

Selv om det er vanskeligt at foretage en klassifikation af den økonomiske videnskabs forskellige retninger, mener vi, at det er muligt at udskille to hovedgrupper: den politiske økonomi og nationaløkonomien (den neoklassiske syntese). I artiklen anvender vi en yderligere opdeling af den politiske økonomi i fire undergrupper: den »nye politiske økonomi«, den institutionelle tradition, post-keynesianerne og den marxistiske politiske økonomi. Den sidstnævnte opdeles atter i kapitallogikere, »welfare-warfare«-traditionen samt de klassekamporienterede teorier. Fælles for den politisk økonomiske tradition – muligvis med undtagelse af post-keynesianerne – er, at der trods metodologiske forskelle påpeges nødvendigheden af at integrere den politiske og den økonomiske udvikling til en totalanalyse af samfundet.

En tilsvarende opdeling af nationaløkonomien findes ikke i artiklen.. Den væsentligste begrundelse herfor, er, at nationaløkonomien er forholdsvis homogen i sit syn på politik som repræsenteret ved eksogene faktorer i analysen. Disse faktorer ligger som sådanne udenfor nationaløkonomiens studieobjekt. Denne ensartethed i synet på politikkens rolle i den økonomiske analyse forhindrer imidlertid ikke, at der indenfor nationaløkonomien findes forskellige opfattelser af, hvilken økonomisk politik, som i en given situation er den optimale – dvs. den »nationaløkonomisk rigtige«.

2. Her og i det følgende menes staten i bred forstand, dvs. inklusive kommuner og anden offentlig virksomhed.

I artiklen diskuterer vi afslutningsvis, hvilke krav den samfundsmæssige udvikling stiller til den økonomiske videnskab. Vi må konkludere, at den øgede tendens til sammensmeltning af det politiske og det økonomiske niveau i de udviklede kapitalistiske lande, gør det nødvendigt for den økonomiske videnskab at forlade nationaløkonomiens snævert økonomisk orienterede teoriopfattelse. Hvis den økonomiske videnskab skal kunne forklare den samfundsmæssige udvikling, kræver dette et udgangspunkt i og en udbygning af den politisk økonomiske tradition.

Den økonomiske videnskab må opgive sin teknokratiske holdning og atter blive en samfundsvidenskab[3]).

Den klassiske politiske økonomi og politikken

> »... political economy meant different things to different writers, and in some cases it meant what is now known as economic theory or 'pure economics'«[4]).

Den uklarhed, som kommer til udtryk i ovenstående citat, vanskeliggør en klassifikation af den politisk økonomiske tradition. Heraf følger dog ikke, at man ikke kan finde nogle fælles træk for den politisk økonomiske tradition – den videnskab, der beskæftiger sig med samfundsmæssige problemstillinger.

Traditionen skal ses dels som en kritik af den merkantilistiske samfundsopfattelse og dels som en videreudvikling af denne. Med økonomer som A. Smith, D. Ricardo og T. Malthus skete der imidlertid en præcisering af begrebsapparat og argumentation i forhold til tidligere, samtidig med at der stræbtes efter at inddrage såvel økonomiske som sociale og politiske faktorer til forklaring af den samfundsmæssige udvikling og betingelserne for fortsat vækst.

Den politisk økonomiske tradition udvikledes i en periode, hvor de kapitalistiske produktionsforhold voksede frem i konfrontation med resterne af den feudale samfundsstruktur, hvilket blandt andet viste sig i en stadig indflydelsesrig, men fra kapitalismens synspunkt overflødig, klasse af jordbesiddere – »... the landlords like all other men love to reap where they never sowed, ...«[5]).

Hertil kom en temmelig omfattende – merkantilistisk inspireret – statslig regulering af økonomien:

> »In the chapter which follows we shall see the state trying to do things *to* the economy and *for* the economy by laws, decrees, or administrative practice. If all these efforts, spread over two or three centuries are raked together, they make an imposing heap of government intervention and

3. En klargørende diskussion om nationaløkonomiens udvikling og behovet for en samfundsvidenskabelig økonomisk videnskab findes hos bl. a. W. Meissner, (1972).
4. Schumpeter, (1954 b), p. 21.
5. A. Smith, (1776), p. 152.

> control which can fittingly be called *étatisme* (a good French word) or *statism* (an ugly English translation). Scarcely any aspect of economic affairs was immune from attention«[6]).

Den fremvoksende industrikapitalistklasse havde da behov for at klargøre, hvilke økonomiske, sociale og politiske kræfter, som bestemte fordelingen af et lands produktion – rigdom – mellem de tre samfundsklasser, jordejere, kapitalister og arbejdere, da denne fordeling bestemte al anden fordeling:

> »These are the three great, original and constituent orders of every civilized society, from whose revenue that of every other order is ultimately derived«[7]).

Det centrale for den politiske økonomi var derfor at klargøre, hvilke økonomiske, sociale og politiske relationer i den daværende samfundsformation, som var afgørende for den samfundsmæssige udvikling. D. Ricardo formulerede for eksempel den politiske økonomis opgave på følgende måde:

> »But in different stages of society, the proportions of the whole produce of the earth which will be alloted to each of these classes, under the name of rent, profit and wages, will be essentially different, / ... / To determine the laws which regulate this distribution, is the principal problem in Political Economy«[8]).

I sin analyse af den samfundsmæssige udvikling i en kapitalistisk økonomi kom den daværende politiske økonomi frem til, at den optimale situation for alle samfundsindivider skabtes, hvis den kapitalistiske økonomi fik lov til at fungere uforstyrret af indgreb fra statens side.

På overfladen kan det forekomme som om den datidige politiske økonomi behandlede det politiske niveau på samme måde som den moderne nationaløkonomi, som jo arbejder med modeller, hvor staten enten slet ikke eksisterer eller i bedste fald udgør en eksogent bestemt faktor. Men der er en fundamental forskel. Den moderne nationaløkonomi behandler som hovedregel ikke politiske eller sociale problemstillinger. Den hverken formår eller ønsker at forklare samfundsudviklingen udfra et helhedssyn. Derimod analyserede den tidlige politiske økonomi effekterne af statens indgreb i økonomien og søgte at påvise, at disse indgreb gavnede en bestemt klasse – jordejerne.

Det var denne analyse af årsager til og effekter af den statslige regulering af økonomien, som førte frem til, at den datidige politiske økonomi, ud fra sit klassemæssige standpunkt, blev fortaler for en ureguleret kapitalistisk markedsøkonomi kun styret af »den usynlige hånd«.

6. Heaton, (1963), p. 224.
7. A. Smith, (1776), p. 356.
8. D. Ricardo, (1817), p. 49.

A. Smith skrev for eksempel:

> »But the policy of Europe, by not leaving things at perfect liberty, occasions other inequalities of much greater importance«[9]).

Og D. Ricardo konstaterede:

> »There are no taxes which have not a tendency to lessen the power to accumulate«[10]).

Afgørende i denne forbindelse var også de klassiske økonomers opfattelse af Say's lov, som i korthed indebærer, at al produktion skaber sin egen efterspørgsel, hvilket medfører, at der aldrig opstår problemer med at afsætte varerne og dermed realisere profitten. Denne lov var garanten for, at den kapitalistiske vækstproces ikke hæmmedes af realisationsproblemer i takt med det stadigt voksende produktionsresultat.

Nævnes bør det dog, at der hos de tidlige politiske økonomer ikke tegnedes et éntydigt positivt billede af kapitalismens udviklingsmuligheder. Mest udtalt finder man hos Malthus argumenter for, at der kan opstå realisationsproblemer og for at kapitalismens vækst ikke vil kunne hæve levestandarden for arbejderklassen.

Kritikken af den klassiske politiske økonomi

Det mest omfattende angreb på den politisk økonomiske tradition og dens forsvar for den kapitalistiske produktionsmåde kom fra Karl Marx, som eksplicit helligede en stor del af sine teoretiske arbejder kritikken af den politiske økonomi.

Netop som følge, dels af Marx's grundlæggende kritik af den politiske økonomi og hans kvalitative videreudvikling af denne, og dels hans kritik af den kapitalistiske produktionsmåde, kan der argumenteres for at indføre betegnelsen den klassiske politiske økonomi for den tradition, som gik forud for Marx.

Marx hovedkritik mod de klassiske politiske økonomer var rettet mod deres ahistoriske opfattelse af kapitalismen og deres faktiske funktion som apologeter for den fremvoksende kapitalistklasse.

Samtidig med at den kapitalistiske produktionsmöde blev dominerende – hvilket i England skete i begyndelsen af 1800-tallet – antog den politiske økonomi en ny karakter. Fra at have været det fremvoksende borgerskabs videnskabelige fundament i dets kritik af de feudale samfundselementer og den statsregulerede merkantilisme, fik den politiske økonomi i løbet af 1800-tallet i stadig højere grad karakter af et ideologisk forsvar for kapitalismen. Denne udvikling kulminerede i slutningen af århundredet, hvor borgerskabets økono-

9. A. Smith, (1776), p. 222.
10. D. Ricardo, (1817), p. 169.

mer endeligt opgav den politisk økonomiske tradition og i stedet blev nationaløkonomer. Bruddet i den borgerlige økonomis udvikling kan symboliseres ved udgivelsen af A. Marshall's bog »Principles of Economics«, der første gang udkom i 1890.

I efterskriftet til andet oplag af »Kapitalen« bind I – skrevet i 1873 – beskrev Marx denne udvikling i følgende vendinger:

> »Bourgeoisiet havde i Frankrig og England erobret den politiske magt. Fra da af antog klassekampen, praktisk og teoretisk, mere og mere udprægede og truende former. Det var dødsklokkerne, der ringede for den borgerlige økonomi som videnskab. Det drejede sig nu ikke længere om, hvorvidt en eller anden teoretisk formulering er sand, men hvorvidt den er nyttig eller ikke. I stedet for uegennyttig forskning fik man betalt klopfægteri, i stedet for fordomsfri videnskabelig undersøgelse apologetikkens dårlige samvittighed og slette hensigter«[11]).

I den ovenfor omtalte bog af Marshall, som i en lang periode dominerede universitetsundervisning i nationaløkonomi, formuleredes en sådan apologetisk holdning:

> »It may be well therefore to note that the tendency of careful economic study is to base the rights of private property not on any abstract principle, but on the observation that in the past they have been inseparable from solid progress; and that therefore it is the part of responsible men to proceed cautiously and tentatively in abrogating or modifying even such rights as may seem to be inappropriate to the ideal conditions of social life«[12]).

I en historisk materialistisk analyse af samfundsudviklingen som styret af muligheden for spændinger imellem samfundets økonomiske basis og den politiske og ideologiske overbygning og med en opfattelse af kampen mellem samfundsklasserne som den drivende kraft i historien, placerede Marx kapitalismen i sit historiske perspektiv. Samtidig søgte Marx gennem omformuleringen af Ricardos arbejdsværdilære til en udbytningsteori at afdække aktuelle modsætningsforhold i et kapitalistisk system. Og endelig udarbejdede Marx i sine kriseteorier en omfattende modargumentation mod Say's lov og andre forestillinger om kapitalismens stabile udviklingsmuligheder på længere sigt.

I hans historisk materialistiske analyse af samfundsudviklingen var spørgsmålet om forholdet mellem økonomi og politik af central betydning. Dette fremgår blandt andet deraf, at han havde til hensigt at behandle »det borgerlige økonomiske system i følgende orden: kapital, jordejendom, lønarbejde, stat, udenrigshandel, verdensmarked«[13]). Selv om Marx aldrig nåede at fuldføre

11. K. Marx, (1867), p. 99.
12. A. Marshall, (1920), p. 40.
13. K. Marx, (1859), p. 354.

dette omfattende projekt, findes der i alle hans arbejder en stræben efter at integrere det politiske og økonomiske niveau i en politisk økonomisk analyse. Et udmærket eksempel på dette er diskussionen af statslige subventioner til etablering af kapitalistisk produktion samt den s. k. oprindelige akkumulation i første bind af »Kapitalen«.

En mere eksplicit analyse af årsagerne til og effekterne af den statslige politik findes i de skrifter, som i højere grad forholder sig til et konkret historisk udviklingsforløb som for eksempel »Klassekampene i Frankrig« og »Louis Bonapartes 18'de Brumaire«. En mere rendyrket statsteoretisk analyse findes i de såkaldte ungdomsskrifter.

Men selv i de mere abstrakte økonomisk orienterede arbejder som for eksempel »Kapitalen« findes diskussioner om hvorledes den økonomiske udvikling er afgørende for det politiske niveau:

> »Det er altid i de umiddelbare relationer mellem produktionsbetingelsernes ejere på den ene side og de umiddelbare producenter på den anden – relationer, hvis form i hvert tilfælde altid med naturnødvendighed svarer til et bestemt udviklingstrin i den måde, arbejdet udføres på, og dermed til arbejdets samfundsmæssige produktivkraft – hvori vi finder den inderste hemmelighed, det skjulte grundlag for hele samfundets opbyg- og derfor også for den politiske form, som suverænitets – og afhængighedsforholdet antager, kort sagt for den til enhver tid herskende specifikke statsform«[14]).

Politikken i den neoklassiske syntese – nationaløkonomien

I forhold til den politisk-økonomiske tradition markerede den neoklassiske teoris fremvækst sidst i 1800-tallet et afgørende brud. Interessen blev forskudt fra dynamiske makro-relationer, som søgtes analyseret i samfundsmæssig sammenhæng, til en statisk og ofte teknisk forfinet undersøgelse af enkeltindividers og virksomheders nytte – og profitmaksimering. Borte var forestillinger om klasser og om muligheder for fundamentale uligevægte i det kapitalistiske system. Borte var også ambitionerne om at forsøge at forstå, hvorledes den økonomiske og den politiske udvikling betinger hverandre og i samspil former en samfundsmæssig totalitet. Hvad der måtte forekomme af krisetendenser i form af stagnation og arbejdsløshed forklaredes ved trægheder i markedsmekanismen eller forsøg på monopolisering (for eksempel fagforeningernes forsøg på monopolisering af salget af arbejdskraft).

Vi vil ikke i denne sammenhæng nærmere diskutere årsagerne til, at den borgerlige økonomiske videnskab udviklede sig fra politisk økonomi til praxologi[15]). Blot vil vi påpege, at med denne udvikling afsluttedes retræten fra den

14. K. Marx, (1894), p. 1018.
15. Se herom O. Lange, (1963), kap. 5.

politiske økonomis problemkredse til problemstillinger af mere praktisk-teknisk karakter umiddelbart anvendelige for de dominerende aftagergrupper. Retræten fra den politiske økonomi kombineredes med en ideologisk offensiv. De herskende klasseforhold og den statslige politik fremstilledes skønmalerisk gennem en fordrejning af de virkelige årsagssammenhænge i subjektiv retning.

Verdenskrisen i 30'erne satte denne teoribygning overfor alvorlige erkendelsesproblemer.

Løsningen herpå blev forkastelsen af Say's lov og introduktionen af teorien om den effektive efterspørgsel kombineret med en påpegning af især investeringernes afgørende rolle for konjunkturforløbet. For eftertiden kom J. M. Keynes med sin »The General Theory of Employment, Interest and Money« fra 1936 til at stå som eksponenten for denne nye teoridannelse, som imidlertid nogenlunde samtidigt og uafhængigt af Keynes også formuleredes af svenske liberale økonomer (Lundberg og Myrdal) og af den polske marxist M. Kalecki[16]).

Selv om den »keyneske revolution« på flere punkter brød afgørende med den neoklassiske analyse, lykkedes det alligevel i løbet af den første efterkrigstid at etablere et økonomisk teorisystem – den neoklassiske syntese – baseret på tre forholdsvis adskilte elementer. Mikroteorien var bygget på den traditionelle neoklassiske teori. Makroteorien bestod af en kortsigts-makroteori hentet fra Keynes og en vækstteori, der byggede på de neoklassiske vækstmodeller, som introduceredes af Solow og Swan i 1950'erne. Dette teorisystem er stadigt dominerende indenfor den nationaløkonomiske undervisning og videnskab.

Den centrale tese i denne teoribygning er, at en frit fungerende kapitalisme – dvs. en kapitalisme uden monopolistiske sammenslutninger, fagforeninger eller statslige indgreb – leder til en maksimal vækst og en optimal behovstilfredsstillelse i samfundet. På lang sigt fås i en sådan økonomi ifølge den neoklassiske syntese fuld beskæftigelse og fuld kapacitetsudnyttelse. Kortvarige afvigelser herfra kan afhjælpes gennem en adækvat økonomisk politik – i første række finanspolitik –, som bør være generel for ikke at forstyrre markedsmekanismerne og derved skabe et inoptimalt udviklingsforløb.

Med udviklingen af den neoklassiske syntese som det dominerende paradigme indenfor den borgerlige økonomiske videnskab mistede denne relationerne til den klassiske politiske økonomi. Medens den klassiske politiske økonomi tog sit udgangspunkt i de socio-økonomiske klassers rolle i fordelingen af det samlede produktionsresultat og denne fordelings betydning for investeringsaktiviteten og dermed væksten i »nationens rigdom«, bygger den neoklassiske syntese på en individorienteret psykologisk teori om menneskets rationelle adfærd – forestillingen om »the economic man«[17]). De økonomiske relationer betragtes isoleret fra deres politiske og sociale sammenhæng. Disse

16. Se artiklerne fra 1930'erne samlede i Kalecki (1971).
17. Jvf. Sten Johansson, (1968).

forhold bliver i den neoklassiske syntese betragtet som eksogene faktorer – og ikke i samspil med den økonomiske udvikling. Forholdet mellem økonomi og politik ses da først og fremmest som en mål-middel-relation eller et effektivitetsproblem.

Denne udvikling af den nationaløkonomiske videnskab betyder, at den ikke længere kan forklare den økonomiske udvikling – endsige forstå den samfundsmæssige udvikling i sin totalitet som resultatet af et dialektisk samspil mellem de forskellige samfundsniveauer.

Selv om forskellen mellem den klassiske politiske økonomi og den neoklassiske syntese er åbenbar, fremtræder der en endnu klarere skillelinie i forhold til den marxistiske tradition indenfor den økonomiske videnskab, som har videreudviklet de grundlæggende tankegange i den klassiske politiske økonomi. Denne marxistiske politiske økonomi tager sit udgangspunkt i den antagonistiske modsætning mellem de to kapitalistiske hovedklasser – arbejderklassen og kapitalistklassen. Og den påviser hvorledes den kapitalistiske produktionsmåde til stadighed vil føre til kriser. For den marxistiske politiske økonomi er det derfor naturligt at inddrage statens handlinger og klassekampen som centrale forhold i analysen af den samfundsmæssige udvikling.

Modsætningerne mellem den etablerede nationaløkonomi og dens alternativer i den politiske økonomiske tradition blev aktuelle i løbet af 1960'erne. Flere forhold kan forklare dette. Som en af de afgørende årsager finder vi den krisefyldte økonomiske og politiske udvikling i de kapitalistiske lande siden slutningen af 1960'erne. Den neoklassiske synteses manglende evne til at forstå denne udvikling – endsige angive akceptable løsninger – bliver stadig mere åbenbar.

Vi vil i de følgende afsnit gennemgå og vurdere fire af disse alternativer til nationaløkonomien. Interessen for alle fire alternativer har af de ovennævnte årsager været stigende i de seneste år. Ud fra et relevanskriterium vil vi lægge hovedvægten på den seneste udvikling i den marxistiske politiske økonomi. Forinden vil vi kort omtale tre andre retninger, som også har været genstand for en øget opmærksomhed: den »nye politiske økonomi«, den institutionelle skole og den post-keynesianske skole.

Den »nye politiske økonomi«

I de senere år har der indenfor den økonomiske videnskab udviklet sig en særlig retning, som på grundlag af en traditionel neoklassisk teoriopfattelse søger at analysere politiske problemstillinger. Udgangspunktet for dette forsøg på at udvikle politikkens økonomiske teori er, at man i de udviklede kapitalistiske industrilande stadigt vanskeligere kan skelne mellem politik og økonomi. En af skolens fortalere – Bruno S. Frey – konstaterer:

> »Wirtschaft und Politik lassen sich in einer hochentwickelten Industriegesellschaft auch deshalb immer weniger trennen, weil der Anteil der

> Güter, deres Produktion und Verteilung nicht mehr durch den Markt geregelt wird, stetig zunimmt. / ... / Werden politische Prozessen in die ökonomischen Überlegungen nicht mit einbezogen, so sind keine Aussagen über Angebot dieser Güter möglich«[18]).

Politikkens økonomiske teori – eller den »nye politiske økonomi«[19]) – adskiller sig fra den marxistiske politiske økonomi derved, at den ikke forsøger at udvikle en politisk økonomisk analyse, som tager sit udgangspunkt i relationen mellem politik og økonomi. I stedet søges den neoklassiske teoris anvendelsesområde udvidet til at omfatte også de politiske samfundsprocesser.

Det centrale i den »nye politiske økonomis« analyse er spørgsmålet om gennem hvilke mekanismer, man kan afdække og aggregere individuelle præferencer. Man forudsætter således, at princippet om individuel nyttemaksimering ikke bare er gyldigt for det økonomiske niveau, men også for det politiske – aktørerne i de politiske processer stræber efter at maksimere deres individuelle nytte.

> »Die Ökonomische Theorie der Politik geht dabei von einer strengen Prämisse aus: Allen Akteuren wird ein 'nutzenmaximierendes' Verhalten unterstellt. Für die staatliche Bürokratie wird z. b. nicht ein Handeln im Einklang mit dem Gemeinwohl angenommen, sondern ein eigennütziges Verhalten der Beamten«[20]).

Den »nye politiske økonomi« beskæftiger sig i hovedsagen med beslutningsprocesser omkring produktion og fordeling af offentlige varer og tjenester, idet udviklingen i den offentlige sektor søges analyseret ud fra en traditionel nyttemaksimeringsteori[21]).

Det kendeste eksempel på en generel analyse – indenfor denne forståelsesramme – af politiske forhold er formentlig A. Downs forsøg på at udvikle en økonomisk teori for demokrati (Downs (1957)).

Vi skal ikke her nærmere diskutere relevansen af politikkens økonomiske teori, men nøjes med dels at henvise til den efterhånden temmelig omfattende og gennemgribende kritik af nytteteorien og dels til den videre diskussion i denne artikel om forholdet mellem økonomi og politik.

Den institutionelle skole

En særegen og temmelig overset tradition indenfor den politiske økonomi udgøres af den institutionelle skole (til tider betegnet den historiske skole). Denne tradition voksede frem i slutningen af forrige og begyndelsen af dette århun-

18. Frey (1972), p. 36.
19. Se forordet i Frey & Meissner, (1974).
20. Frey (1972), p. 37.
21. Et eksempel på denne fremgangsmåde findes hos Tullock, (1971).

drede som en reaktion dels mod den neoklassiske teoris marginalisme og nytteteori og dels dens optimistiske tro på en ureguleret kapitalisme som den bedste garant for fuld beskæftigelse og voksende velstand.

En af de fremtrædende institutionelle økonomer, T. Veblen, spørger i essayet »The Limitation of Marginal Utility« efter relevansen af den marginalistiske teori, da han hverken kan se, at den har nogen relevans for de rent økonomiske problemstillinger omkring produktion og fordeling eller – i endnu mindre grad – for socio-økonomiske problemstillinger[22]). I lighed med de klassiske politiske økonomer fokuserer institutionalisterne på fordelingsproblematikken. I modsætning til Veblen, der så »rigdom og fattigdom (som) naturgivne (også gældende) deres mindst tiltalende karaktertræk« betragter de moderne institutionalister fordelingen som et normativt problem – et ulighedsproblem[23]).

Tankegangen hos de moderne institutionalister kan formentlig enklest sammenfattes derhen, at de på den ene side indrømmer at en ureguleret kapitalisme skaber en stigende ulighed, men på den anden side mener de ikke i modsætning til Veblen, at denne tiltagende ulighed – national og internationalt – er en nødvendig konsekvens af en kapitalistisk samfundsstruktur. I stedet diskuterer de moderne institutionalister indgående, hvilke former for politiske indgreb, som skal til for at skabe en mere egalitær samfundsudvikling. Således skriver for eksempel G. Myrdal:

> »En huvudtes för denna nya fas i mitt arbete var att välplanerede jämlikhetsreformer kunde vara förebyggande och uppbyggande och på så sätt produktiva«[24]).

En anden fremtrædende institutionalist, J. K. Galbraith, konstaterer i sin bog »Det rige samfund«:

> »Særlig må vi finde en måde hvorpå vi kan komme den fattigdom til livs, som hjemsøger os indenfor de offentlige ydelser, / ... / Det vil være nødvendigt for at mildne, og mere optimistisk, at fjerne de sociale forstyrrelser, der følger af den bestående uligevægt«[25]).

Og denne uligevægt kan afskaffes gennem politiske beslutninger om at ekspandere den offentlige sektor:

> »Så længe den samfundsmæssige ligevægt ikke er fuldkommen, bør man ikke tøve med at kræve højere satser (omsætningsskatter, vor anm.)«[26]).

Det skal tilføjes, at institutionalisterne er forskellige i deres vurdering af ulighedsproblemet i de kapitalistiske lande. Nogle lægger hovedvægten på ind-

22. Schumpeter, (1954 b), p. 911.
23. Galbraith, (1968 a), p. 54.
24. Myrdal, (1973), p. 20.
25. Galbraith, (1968 a), p. 249.
26. Galbraith, (1968 a), p. 254.

komstfordeling og restfattigdom, medens andre, som f. eks. J. K. Galbraith ovenfor, i højere grad ser ulighedsproblemet som en uligevægt i fordelingen af samfundets ressourcer på offentlig og privat anvendelse. Fælles er imidlertid troen på, at ulighed og uligevægt kan afskaffes gennem fornuftige statslige indgreb.

Denne fokusering på disse spørgsmål medfører, at det for de institutionelle økonomer bliver naturligt at integrere de politiske, sociale og økonomiske aspekter eftersom »jämlikshetsfrågan inte kan behandlas i 'rent ekonomiska' termer / ... / De hänger samman med alla sociala relationer i vidaste mening«[27]).

Men det er ikke blot de normative træk i institutionalisternes analyser, som medfører at de søger at integrere økonomi og politik til et helhedsssyn på samfundsudviklingen. Deres institutionelle udgangspunkt gør i sig selv denne integrering nødvendig, som når Schumpeter – en af de store institutionelle økonomer – konstaterer:

> »... all the features and achievments of modern civilization are, directly or indirectly, the products of the capitalist process. They must be included in any balance sheet of it and in any verdict about its deeds and misdeeds«[28]).

Denne stræben efter en integreret fremstilling af et samfundsmæssigt udviklingsforløb findes måske mest eksplicit hos Gunnar Myrdal i hans omfattende arbejde »Asian Drama«. For at forstå den samfundsmæssige udvikling mener Myrdal, at man må studere følgende faktorer og deres indbyrdes samspil: 1. produktion og indkomster, 2. produktionsvilkår, 3. levestandard, 4. holdninger til liv og arbejde, 5. institutioner, 6. politiske forhold[29]).

De institutionelle økonomers brede samfundsmæssige angrebsvindel gør, at de blandt etablerede nationaløkonomer ofte opfattes som ikke-økonomer – som uvidenskabelige:

> »At gå ind for ikke-økonomiske mål virker som en trussel, som de professionelt følsomme automatisk viger tilbage for. De forkaster sådanne ikke-økonomiske interesser eller bekymringer som 'soft' sentimentale, hvilket er det samme som at sige, at de set fra et fagligt synspunkt er underlødige«[30]).

Et centralt spørgsmål i den foreliggende sammenhæng bliver naturligvis, hvorledes institutionalisterne opfatter forholdet mellem økonomi og politik. Ved at stille dette spørgsmål kan vi samtidig påvise de institutionelle økonomers styrke og svaghed.

27. Myrdal, (1973), p. 25.
28. Schumpeter, (1954 a), p. 25.
29. Jvf. Rudebeck, (1970), p. 84.
30. Galbraith, (1968 b), p. 404.

Deres styrke – sammenlignet med den neoklassiske syntese – er, at de i diskussionen af samfundsudviklingen påpeger tendensen til interessesammenfald mellem den kapitalistiske stat og den private erhvervssektor. J. K. Galbraith formulerer det således:

> »Det industrielle system er virkelig uhjælpeligt forbundet med staten. I væsentlige henseender er det modne selskab et led i eller et redskab for staten. Og denne er i vigtige henseender et redskab for det industrielle system. Dette er i absolut modstrid med den hævdvundne doktrin«[31]).

Svagheden hos institutionalisterne ligger deri, at de ikke spørger sig selv om, hvorfor staten fører en politik, som gavner de dominerende dele af erhvervslivet eller hvorfor, der opstår »svage regeringer« i udviklingslandene, men nøjes med en deskriptiv fremstilling. Denne manglende teoretiske analyse af problemet om forholdet mellem økonomi og politik betyder også, at de forslag til reformer – såvel nationale som internationale – der præsenteres af institutionelle økonomer, oftest får en utopist karakter. Måske er dette også en af årsagerne til, at den institutionelle tradition – trods sin opblomstring i U.S.A. i 1920'erne og igen i de seneste år – aldrig har opnået en afgørende placering indenfor den politiske økonomi.

Den post-keynesianske politiske økonomi

Fra de etablerede økonomers kreds rettedes tidligt et angreb mod den neoklassiske syntese. Dette angreb kom fra en gruppe af Keynes' elever og samtidige. De anså inddragelsen af Keynes' teori i denne syntese for en forfladigelse af den keyneske tankegang, som her blev reduceret til et specialtilfælde til forståelse af mere kortsigtede afvigelser fra fuld beskæftigelse og stabil vækst. Denne gruppe repræsenteret ved økonomer som Kaldor, J. Robinson, Pasinetti og Harrod, søgte i stedet at drage konsekvenserne af den 'keyneske revolution' for vækst- og fordelingsteorien gennem formuleringen af teorier, hvor den effektive efterspørgsel havde en afgørende betydning, også i disse mere langsigtede problemstillinger. I forhold til den neoklassiske syntese søgte denne skole at afgrænse sig gennem en omfattende kritik af neoklassisk vækst- og fordelingsteori (udmøntet i den s. k. 'kapitalkontrovers') og af neoklassisk metode i almindelighed[32]).

Skolen, som voksede op med basis i Cambridge, U.K., er på mange måder inhomogen. Efterhånden synes betegnelsen 'den post-keynesianske skole' at have vundet fodfæste, idet der hermed sigtes til, at skolen – i modsætning til den neoklassiske tradition – drager konsekvenserne af den keyneske revolution i økonomisk teori[33]).

31. Galbraith, (1968b), p. 296.
32. Se f. eks. Harcourt, (1972) og J. Robinson, (1975).
33. Se oversigtsartiklen af Eichner og Harcourt, (1975).

Når den post-keynesianske skole inddrages i den foreliggende sammenhæng, skyldes det imidlertid, at en række af skolens repræsentanter samtidig ser skolen som udtryk for en genoptagelse af de klassiske politiske økonomers problemstilling, der havde været forladt som følge af neoklassisk teoris dominans indenfor den etablerede nationaløkonomi. Blandt sine aner tæller skolen således ikke alene Keynes, men også klassiske politiske økonomer som Ricardo og hele den marxistiske tradition fra Marx og frem til den polske økonom Kalecki, som samtidig med og uafhængigt af Keynes formulerede teorien om den effektive efterspørgsel. Skolens genoptagelse af den klassiske politiske økonomis interesse for akkumulation og fordeling betyder derfor, at skolen her medregnes til den politisk økonomiske tradition[34]).

Skolen kan imidlertid ikke betegnes som marxistisk (og den vil da heller ikke selv forsøge derpå), selv om der er flere lighedspunkter i forhold til marxistisk politisk økonomi[35]). Fordelingen af netto-produktet på løn og profit og den dynamiske analyse af akkumulationsprocessen står i centrum i begge traditioner. Den post-keynesianske skoles analyser er dog typisk rettet mod mere snævre økonomisk-teoretiske problemstillinger, hvor der ikke forsøges en totalanalyse af samfundsudviklingen, men blot en detaljeret analyse af det økonomiske niveau[36]). Typisk inddrages det politiske niveau, herunder staten, ikke aktivt i analysen. I forhold til den neoklassiske tradition er det her en afgørende forskel, at skolen bevidst undlader at endogenisere variable, hvorom det må antages, at ikke-økonomiske forhold har afgørende betydning. Skolens fremhævelse af de ikke-økonomiske determinanter for pengeløn og akkumulationsrate er eksempler herpå.

Medens den post-keynesianske skole således har ydet væsentlige positive bidrag til analysen af de *økonomiske* processer i en kapitalistisk økonomi, er bidraget til analysen af politik og stat overvejende af negativ karakter. Skolen illustrerer først og fremmest de begrænsninger som en sådan rent økonomisk analyse må pålægge sig i retning af at undlade endogeniseringen af ikke-økonomiske forhold i analysen af et kapitalistisk samfund.

Den marxistiske politiske økonomi

Indledning

Det er velkendt, at marxistiske samfundsanalyser er baseret på en helhedsopfattelse af den samfundsmæssige udvikling. Som følge heraf vil marxister afvise en disciplinopsplitning af samfundsvidenskaberne i adskilte teoribygninger, der hver for sig beskæftiger sig med forskellige aspekter af samfundet.

Specielt hvad angår en marxistisk analyse af kapitalistiske samfund viser

34. Jvf. synspunktet i Kregel (1973) og Robinson & Eatwell (1973).
35. Se J. Robinson (1953).
36. Kalecki udgør her et grænsetilfælde til den marxistiske politiske økonomi, jvf. nedenfor.

denne, hvorledes der bag markedsmekanismernes anonymitet og tilsyneladende ligestilling af de enkelte samfundsindivider skjuler sig udbytningsforhold og dermed modsætninger mellem forskellige samfundsklasser. Det nærmere indhold i disse modsætninger og spørgsmålet om deres betydning for kapitalismens produktion og reproduktion er centraler i al marxistisk videnskab uanset om denne beskæftiger sig med økonomiske, politiske, ideologiske, sociologiske eller andre aspekter ved samfundsudviklingen.

På trods af den ideelle fordring om en helhedsanalyse af samfundsudviklingen har der også indenfor den marxistiske videnskab udviklet sig en vis specialisering, forstået på den måde, at der opereres med en teoriopdeling svarende til forskellige aspekter ved samfundsudviklingen. I det følgende vil vi beskæftige os med, hvad der kunne kaldes den marxistiske politiske økonomi. Herved forstår vi de teorier, som overvejende beskæftiger sig med forhold på det økonomiske niveau. Vi vil specielt diskutere, hvorledes forskellige retninger indenfor den marxistiske politiske økonomi opfatter staten og de statslige aktiviteter, som er rettet mod det økonomiske niveau.

Selv om Marx som ovenfor beskrevet anvendte en stor del af sin videnskabelige indsats til en kritik af den klassiske politiske økonomi og til udformningen af en samfundsteori med udgangspunkt i det økonomiske niveau, finder man ikke hos Marx en fuldt udviklet teori om den kapitalistiske stat. I den marxistiske samfundsvidenskab er senere udviklet en række forskellige opfattelser af, hvorledes der bedst knyttes en teoretisk forbindelse mellem det økonomiske og det politiske niveau[37]).

En klassificering af disse opfattelser er vanskelig, men to dimensioner synes frugtbare i forbindelse hermed.

Den ene dimension går på den grad af generalitet, som tilstræbes i bestemmelsen af relationen mellem økonomi og politik. Her finder vi på den ene side de statsdiskussioner, der beskæftiger sig med spørgsmålet om hvorfor der eksisterer en stat og hvad der karakteriserer den kapitalistiske statsform. På den anden side har vi analyser, der tager den kapitalistiske stat som sådan for givet og undersøger samspillet mellem økonomi og politik indenfor mere afgrænsede områder af samfundsudviklingen.

Den anden dimension skelner mellem de skoler indenfor den marxistiske politiske økonomi, som søger at aflede den kapitalistiske stat – eller aspekter ved denne – fra udviklingen på det økonomiske niveau, og de skoler, som tillægger det politiske niveau og dermed staten en »relativ autonomi« og i højere grad ser udviklingen som et samspil mellem faktorer på det politiske og det økonomiske niveau – selv om de økonomiske forhold ses som determinerende i sidste instans.

Den sidstnævnte dimension vil være styrende for disponeringen i det følgende, idet vi først vil gennemgå de retninger, som mere eller mindre eksplicit

37. To nyere oversigtsartikler er Gold m. fl. (1975) og Barfort (1976).

»afleder« staten eller dele af de statslige aktiviteter af den økonomiske udvikling. Det drejer sig dels om den såkaldte kapitallogiske skole, der har sit udgangspunkt blandt tyske marxister ved Freies Universität i Berlin, og dels om den amerikansk dominerede retning indenfor marxistisk krise- og statsteori, der ser de statslige aktiviteter som afgørende for at mindske tendenser til underforbrugskriser – altså kriser, der skyldes for lille efterspørgsel i forhold til den potentielle produktion. Denne skole, hvis teser fremfor alt er knyttet til navne som Baran og Sweezy har vi – i mangel af en bedre dansk betegnelse – kaldt for »Welfare-warfare skolen«.

I den anden hovedgruppe vil vi diskutere de retninger som i højere grad tillægger staten og dermed det politiske niveau en »relativ autonomi« og i forbindelse hermed fokuserer på kampen mellem samfundsklasserne både på det økonomiske og det politiske niveau som afgørende for statens eksistens og konkrete karakter. Som de mere generelle statsudledningsforsøg i denne gruppe vil vi kort omtale den s. k. franske skole indenfor statsteorien, selv om denne i højere grad er en teoridannelse der fokuserer på det politiske niveau. En række politiske økonomer har imidlertid forsøgt at formulere teorier om de statslige aktiviteter, hvor klassemodsætninger spiller den afgørende rolle. I visse tilfælde er dette sket med direkte henvisning til disse statsopfattelser, medens der andre steder ikke findes en eksplicit statsteori bag. Gennemgangen af disse »klassekamp-orienterede« politiske økonomer udfylder hovedparten af dette afsnit.

Den kapitallogiske skole

Denne retning indenfor marxismen betegnes også som den rekonstruktionsmarxistiske skole eller Berliner-skolen. Skolen har haft en vis indflydelse i Vesttyskland, og den har også i en periode domineret den danske marxismedebat. Af en af skolens danske repræsentanter formuleres det som

> »... en hovedopgave at analysere statens opståen og dens udviklingstendenser ud fra de lovmæssigheder, som gælder for den kapitalistiske produktionsmådes udvikling. Disse lovmæssigheder forklarer statens opståen og dens forskellige former. ...«[38]).

Ud fra lignende overvejelser er der i de senere år udformet en række statsteorier, hvor vægten er lagt på analysen af de økonomiske statsfunktioner[39]). Hovedsynspunktet er, at staten opstår, fordi de enkelte kapitaler ikke er i stand til at opfylde en række behov (eller produktionsbetingelser), som på den anden side er nødvendige for reproduktionen af det kapitalistiske system. Som eksempler på sådanne behov anvendes dels en række materielle produktionsbetingelser som infrastruktur og en uddannet arbejdsstyrke og dels retsvæsen, militær og ideologisk påvirkning af arbejderklassen i retning af accept overfor det be-

38. Brinch (1973), p. 15.
39. For en oversigt, se Barfort (1976).

stående system eventuelt kombineret med en mere direkte undertrykkelse af arbejderklassen.

Selv om skolens medlemmer søger at afgrænse sig overfor »vulgær-marxistiske« forestillinger om, at de økonomiske forhold éntydigt bestemmer udvikling på det politiske niveau og herunder statens karakter, er hovedindtrykket alligevel, at skolen er klart funktionalistisk i sit syn på staten. Staten eksisterer og udvikler sig styret af de krav, som den kapitalistiske akkumulation retter til staten. Et dialektisk forhold mellem økonomi og politik anerkendes ikke.

I forlængelse af denne statsopfattelse, hvor staten tillægges en yderst ringe selvstændighed i forhold til den økonomiske udvikling har skolens teoretikere lagt stor vægt på at udforske mulige begrænsninger i den statslige regulering af den økonomiske udvikling også på kortere sigt. Et af hovedpunkterne i de mere økonomisk orienterede bidrag har således været en argumentation for begrænsninger i de indgreb, som baseres på den keyneske teori om den effektiv efterspørgsel – først og fremmest en aktiv finanspolitik[40]). Synspunktet er, at det statslige forbrug aldrig kan forøge merværdien, men blot bevirker en omfordeling af den eksisterende merværdi mellem kapitalisterne, og tilmed i visse tilfælde ligefrem mindsker den merværdi som er til rådighed for kapitalakkumulationen. Som det er påpeget bl. a. af C. Koch (1975) er denne argumentation baseret på en banal sammenblanding mellem potentiel og realiseret merværdi og således i sidste ende på en forudsætning om, at Says lov er gyldig i en kapitalistisk markedsøkonomi. Selv om skolens konkrete resultater på dette område således har været begrænsede, skal dette ikke aflede opmærksomheden fra væsentligheden af det stillede spørgsmål: Hvilke begrænsninger lægger de økonomiske forhold på statens udvikling og hvilke muligheder har den statslige sektor for selv at påvirke økonomien? Som modvægt til de statsopfattelser, der tillægger staten næsten ubegrænsede muligheder for at manipulere med og omforme det kapitalistiske samfund, har den kapitallogiske skole haft en afgørende betydning.

»Welfare/Warfare-skolen«

Medens den kapitallogiske skole lægger hovedvægten på afledningen af den kapitalistiske stat som sådan, er »welfare-warfare-skolen« betydeligt snævrere i sit sigte. For så vidt angår de statslige aktiviteter tilsigter analysen en forståelse af, hvorfor statssektoren i en række vestlige lande – især USA – er vokset kraftigt i efterkrigstiden og hvorfor denne vækst i vidt omfang har været baseret på en vækst i militærudgifterne[41]). Udgangspunktet for argumentationen, som klarest er fremført af Baran og Sweezy (1966), er en opfattelse af at der i den moderne kapitalisme som følge af en stigende monopolisering skulle være en tendens til en stadigt større forskel mellem den potentielle produktion og den efter-

40. Se f. eks. Mattick (1973), Yaffe (1974) og Cogoy (1974).
41. Om det sidstnævnte er en rimelig empirisk generalisering er i øvrigt tvivlsomt, jvf. Gough (1975), pp. 61–67.

spørgsel, som skabes i den private sektor. Underforbrugskrisen ses altså som den aktuelle krisemulighed under denne fase af kapitalismen[42]). Selv om der i den private sektor som følge af væksten i for eksempel distributions- og reklameaktiviteterne er tendenser som modvirker underforbruget anses disse ikke for tilstrækkelige til at bringe produktionen op på fuld kapacitetsudnyttelse. Den statslige efterspørgsel er derfor afgørende for at undgå stagnation og krise:

> »Given the inability of monopoly capitalism to provide private uses for the surplus which it can easily generate, there can be no doubt that it is to the interest of all classes – though not all elements within them – that government should steadily increase its spending and its taxing. / ... / The big question, therefore, its not whether there will be more and more government spending, but on what. And here private interests come into their own as the controlling factor«[43]).

Baran og Sweezy beskriver herefter hvorledes denne kontrol med sammensætningen af de offentlige udgifter vil føre til en sammensætning, der er i overensstemmelse med interesserne hos storkapitalen (»big business«). Forklaringen herpå er simpelthen storkapitalens muligheder for at tilkøbe sig indflydelse i det politiske system.

Medens selve væksten i statssektoren således anses for direkte begrundet i den økonomiske struktur anlægger Baran og Sweezy i analysen af statsudgifternes sammensætning, hvad man kan kalde et instrumentelt syn på staten, jvf. Gold m. fl. (1975). Den statslige politik udformes i overensstemmelse med den dominerende klasses interesser, som følge af at denne klasse har den kontrollerende indflydelse på statsapparatet. Dette fører atter til, at den kraftigste ekspansion vil ske i militærudgifterne, fordi disse af en række grunde bedst tjener interesserne hos storkapitalen.

Forestillingen om væksten i den offentlige sektor – herunder især i militærudgifterne – som udløst af en tendens til underforbrug i den private sektor og gennemført af en stat, der forholdsvis uproblematisk opfyldte kapitalistklassens interesser, har spillet en betydelig rolle i flere af de senere års mere konkrete statsanalyser[44]). Selv om en række af de senere analyser har forfinet argumentationen og peget på de modsætninger, som væksten i de statslige udgifter indebærer (for eksempel i retning af en »fiscal crisis«) er det afgørende i den foreliggende sammenhæng det grundlæggende syn på forholdet mellem økonomi og politik, som rummes i disse analyser. Det gennemgående er en forholdsvis direkte slutning fra nogle krisetendenser i den økonomiske struktur til en statslig politik, som med større eller mindre held modvirker disse krisetendensers

42. I modsætning til den kapitallogiske skole tillægges den effektive efterspørgsel således afgørende betydning. Baran & Sweezy (1966, p. 66) nævner selv Kalecki som væsentlig inspirationskilde.
43. Baran& Sweezy (1966), p. 153.
44. Gough (1975), pp. 54–56, har en omtale og kritik af denne retning, der rummer navne som O'Connor (1973) og Kidron (1970).

gennemslag. I denne forstand er analysen – alle øvrige forskelle ufortalt – parallel til argumentationen hos den kapitallogiske skole. Det er de økonomiske lovmæssigheder og krisetendenser, som skaber den statslige politik, medens kampen mellem klasserne på både det økonomiske og det politiske niveau spiller en underordnet rolle.

Strukturalisterne – den franske statsteori

Centralt for statsopfattelsen hos denne skole, der tæller navne som Althusser og Poulantzas er, at staten ses som en sammenholdsfaktor i det kapitalistiske samfund, hvor kampen mellem klasserne og indenfor klasserne ellers ville hindre systemets reproduktion. Staten er således primært en kapitalistisk stat fordi den udspringer af en kapitalistisk samfundsstruktur – og ikke fordi den direkte manipuleres af den dominerende klasse i dette samfund. Med denne statsopfattelse er skolen således i opposition til de statsanalyser, der lægger vægten på de institutionelle og personlige relationer mellem dominerende dele af kapitalistklassen og statsapparatet[45]). Tværtimod ses sådanne relationer som resultat af – og ikke som årsag til – at der er tale om en kapitalistisk stat.

Staten og de konkrete statslige aktiviteter udspringer således ikke af de økonomiske lovmæssigheder i et kapitalistisk samfund, men derimod af det kapitalistiske samfunds karakter af et klassesamfund med en stadig klassekamp både på det økonomiske, politiske og ideologiske niveau – selv om klassekampen på det økonomiske niveau ses som den afgørende.

Den centrale konsekvens af statens funktion som sammenholdsfaktor er, at staten må have en relativ autonomi (selvstændighed) i forhold til klasserne og deres først og fremmest økonomiske interesser. Dette indebærer atter en større fleksibilitet i den konkrete analyse og muligheden for at forstå udviklingen som et resultat af et samspil mellem økonomisk og politisk klassekamp. På den anden side rummer denne statsopfattelse risikoen for en betydelig vilkårlighed i analysen – formuleret i det snart klassiske spørgsmål: »hvor relativ er i sidste instans autonomien?«. I den foreliggende sammenhæng vil det føre for vidt at gennemdrøfte denne problemstilling. Vi skal begrænse os til en gennemgang af nogle af de politiske økonomer, som eksplicit har søgt at inddrage klassekampen i en analyse af den statslige sektor.

Kaleckis teori om de politiske konjunkturcykler

Et af de tidligste bidrag i denne tradition er Kaleckis artikel fra 1943. Baggrunden for artiklen er den »keynesianske revolution« i den nationaløkonomiske teori. Som bekendt er det økonomisk-politiske indhold i den keynesianske teoridannelse, at det er muligt at hindre mere dybtgående økonomiske kriser i en kapitalistisk økonomi gennem styring af den effektive efterspørgsel ved hjælp

45. Jvf. debatten mellem Miliband og Poulantzas i New Left Review nr. 82 og 95 med udgangspunkt i Miliband (1969) og Poulantzas (1970).

af den statslige finanspolitik. Kalecki argumenterer i sin artikel imod en opfattelse af, at kapitalistiske stater *vil* opretholde en permanent fuld beskæftigelse, blot fordi en økonomisk teori angiver, at dette skulle være »teknisk« muligt. Han mener, at kapitalisterne vil modsætte sig en sådan politik af tre grunde. For det første tilsiger denne gruppes traditionelt liberalistiske ideologi en kritisk holdning til en aktiv finanspolitik. Bag dette ligger atter en modvilje over for den magtposition, som på denne måde fratages enkeltkapitalisterne. De vil nu ikke længere have den afgørende indflydelse på produktion og beskæftigelse. For det andet kan kapitalisterne være mistænksomme over for de offentlige aktiviteter, som konkret følger med en aktiv finanspolitik (offentlige investeringer, øget kollektivt konsum og sociale transfereringer). Og endelig vil kapitalisterne have modvilje mod de sociale og politiske konsekvenser af en permanent fuld beskæftigelse. Her tænkes især på de disciplineringsproblemer i bred forstand, som bliver konsekvensen af mangel på ledig arbejdskraft.

Konsekvensen af denne modvilje mod en aktiv finanspolitik bliver efter Kaleckis opfattelse dels, at kapitalistklassen vil argumentere for, at en stimulerende økonomisk politik i givet fald primært skal rette sig mod de private investeringer, og dels, at en politik til opretholdelse af mere permanent fuld beskæftigelse med held vil blive bekæmpet af kapitalistklassen. Kalecki antager nemlig, at denne klasse under højkonjunkturen i alliance med rentiergruppen, som vil frygte de med højkonjunkturen forbundne inflationstendenser, vil kunne opnå en dominerende indflydelse på statsapparatet og således kunne styre den økonomiske politik i restriktiv retning.

Konklusionen på hans analyse bliver derfor en forudsigelse af et fremtidigt konjunkturforløb, hvor de tidligere ukontrollerede konjunkturbevægelser afløses af »politiske konjunkturbevægelser«, som vil afspejle magtforholdene mellem klasserne i relation til staten.

Den nyere debat om de politiske konjunkturcykler

Kaleckis artikel har været udgangspunkt for en række marxistiske bidrag til analyser af den statslige konjunkturpolitik. Målet med disse analyser har været at sammenholde Kaleckis opfattelse af staten med Marx's konjunkturteori. De væsentligste bidrag i debatten er leveret af amerikanerne Boddy & Crotty (1974, 1975, 1976 a og b). Af andre bidrag kan nævnes Crotty & Rapping (1975), og Sherman (1976)[46]).

Målsætningen for Boddy & Crotty (1974, 1975) er formuleringen af en teori

46. Kaleckis argumentation har også været inspirerende for en alternativ måde at nærme sig analysen af den statslige konjunkturpolitik. Denne tilgang har været anvendt af borgerlige økonomer og politologer, som har anvendt begrebet »politiske konjunkturcykler« om de variationer i den økonomiske politik og dermed den økonomiske aktivitet, der i visse tilfælde har kunnet iagttages i lande, hvor valget til centrale politiske poster afholdes med faste intervaller. Argumentet er her, at indehaverne af disse poster vil lempe den økonomiske politik i perioden umiddelbart op til valget for at maksimere stemmeandelen, medens de vil sikre opfyldelse af mere langsigtede økonomiske politiske mål gennem en stram økonomisk politik i den første del af valgperioden (jvf. f. eks. Nordhaus, 1975, Feiwell, 1974).

for den statslige konjunkturpolitik, hvor klassekampens udvikling indgår som den centrale faktor. På dette punkt kan deres arbejde således ses i forlængelse af Kaleckis tidligere artikel (1943). Det er imidlertid en afgørende pointe for B & C, at de argumenter, som Kalecki anfører for kapitalistklassens bekæmpelse af en økonomisk politik, som tilstræber permanent fuld beskæftigelse, og som er af overvejende politisk og ideologisk karakter, skal suppleres med argumenter baseret på en analyse af udviklingen på det økonomiske niveau under en højkonjunktur. Kalecki var selv af den overbevisning, at der kunne ske en forøgelse af pengelønningerne og et fald i produktivitetsvæksten under en højkonjunktur, men han mente, at kapitalisterne kunne kompensere for de heraf udløste stigninger i enhedsomkostningerne gennem prisforhøjelser (mark-up prisfastsættelse). Han afviste derfor muligheden af en profitklemme under højkonjunkturen[47]). Denne afvisning af en profitklemme udløst af ændringer i styrkeforholdet i klassekampen under højkonjunkturen genfindes hos en række senere analyser af konjunkturudviklingen (Sherman, 1972; Steindl, 1968). Fælles for disse er således en afvisning af Marx' egen argumentation omkring virkningen af den manglende reservearmé i den sidste fase af konjunkturopsvinget:

> »Hvis mængden af det ubetalte arbejde, som arbejderklassen leverer og kapitalistklassen akkumulerer, vokser tilstrækkeligt hurtigt til, at det kun kan forvandle sig til kapital gennem et ekstraordinært tilskud af betalt arbejde, da stiger lønnen og, alt andet lige, aftager det ubetalte arbejde i forhold dertil. Men så snart denne aftagen når det punkt, hvor det merarbejde, der føder kapitalen, ikke længere tilbydes i normal mængde, indtræder der en reaktion: en mindre del af revenuet bliver kapitaliseret, akkumulationen lammes og den stigende lønbevægelse modtager et kontrastød. Forhøjelsen af arbejdets pris bliver altså holdt inden for grænser, der ikke blot lader det kapitalistiske systems grundlag uantastet, men som også tillader dets udvidede reproduktion«[48]).

Med udgangspunkt i empirisk materiale for USA i efterkrigstiden hævder B & C at Marx's beskrivelse af udviklingen i lønninger og profitter over konjunkturcyklen er korrekt. De mener, at tidligere empiriske undersøgelser er kommet til det modsatte resultat, fordi de ikke anvendte en tilstrækkelig nuanceret opdeling af de forskellige faser i konjunkturforløbet[49]). B & C benægter ikke, at der i en fase af konjunkturopsvinget, dvs. under faldende ledighed, vil

47. Denne tankegang hos Kalecki skal ses i forbindelse med hans model for prisdannelse på markeder med ufuldkomne konkurrenceforhold i en lukket økonomi, jvf. Kalecki (1965), kap. 1 og 2.
48. Jvf. Boddy & Crotty (1975), p. 2. Marx-citatet gengivet efter Rhodos oversættelsen af Kapitalen, 1. bog, p. 875.
49. I forbindelse med diskussionen af forskellige faser i konjunkturcyklen opstår problemer omkring selve definitionen af, hvad der forstås ved høj- og lavkonjunktur. For at undgå begrebsforvirring og cirkelslutninger vil vi i det følgende identificere konjunkturbevægelserne ved bevægelserne i ledigheden (reservearmeen).

være en konstant eller endog stigende profitandel. Pointen er imidlertid, at dette forhold kun karakteriserer den *første fase* af konjunkturopsvinget. Her er reservearmeen stadig af betydelig størrelse, således at mulighederne for pengelønsforøgelser er begrænsede. Samtidig er der betydelige produktivitetsforøgelser, fordi den stigende produktion giver mulighed for bedre udnyttelse af de eksisterende anlæg, og fordi investeringer vil kunne finde sted i form af investeringer i maskiner o. l. inden for rammerne af de eksisterende bygninger og andre anlæg af tilsvarende karakter. Sådanne investeringer vil umiddelbart give store produktivitetsgevinster i forhold til de hermed forbundne omkostninger.

I *anden fase* af konjunkturopsvinget mener B & C derimod at kunne påvise, at der indtræffer et pres på profitterne, som fører til en faldende profitandel. Dette pres kommer fra to sider. Dels har arbejderklassen i denne fase, hvor ledigheden er stærkt reduceret, mulighed for at tilkæmpe sig store pengelønsstigninger i kraft af konkurrencen mellem kapitalisterne om den begrænsede mængde ledig arbejdskraft. Dels er produktivitetsvæksten stagnerende af en række grunde. For det første er de umiddelbare gevinster ved en bedre kapacitetsudnyttelse udtømt. For det andet vil det være nødvendigt i højere grad at investere i bygninger o. l., hvor de umiddelbare produktivitetsgevinster ifølge B & C er af mindre omfang. Og endelig vil den mindskede ledighed ikke alene, som ovenfor omtalt, påvirke lønudviklingen, men også mindske kapitalisternes muligheder for at presse arbejdskraften til stadig større ydelser gennem øget tempo eller på anden måde. Forøgelsen i antallet af strejker og andre faglige aktioner vil også hæmme udviklingen i produktiviteten.

Disse faktorer i forening fører til, at profitandelen i anden fase af konjunkturopsvinget bliver presset og begrunder således, at kapitalistklassens frygt for konsekvenserne af en varig højkonjunktur ikke blot, som hos Kalecki, bliver et spørgsmål om en ideologisk eller politisk bestemt modvilje over for den aktive økonomiske politik, men bunder i de konsekvenser for profitudvikling og akkumulationsmuligheder, som følger af en manglende reservearmé. Krisen er således set fra kapitalens synspunkt nødvendig for at genetablere akkumulationsmulighederne.

Spørgsmålet er imidlertid hvorledes den statslige økonomiske politik skal forstås ud fra disse bevægelser på det økonomiske niveau.

Med baggrund i deres overvejelser omkring konjunkturcyklens betydning for kapitalens langsigtede akkumulationsmuligheder konkluderer B & C, at målsætningen for den økonomiske politik er ikke at fjerne konjunkturbevægelserne, men derimod at styre dem til fordel for kapitalistklassen. Denne målsætning for den statslige økonomiske politik i USA er efter B & C's opfattelse afledt af kapitalistklassens direkte kontrol med staten. Det er således deres vurdering, at formuleringen af målsætningerne for efterkrigstidens økonomiske politik helt overvejende har været domineret af repræsentanter og fortalere for kapitalistklassen. Den dominerende målsætning for den statslige konjunkturpolitik bliver

derfor maksimering af kapitalafkastet i den private erhvervssektor. Boddy & Crotty påpeger, at målsætningen om maksimering af profitterne er i umiddelbar modstrid med arbejderklassens objektive interesser i en forøgelse af lønandelen. Heraf følger en inddragelse af den økonomiske politik i klassekampen, hvor kampen fra arbejderklassens side ikke alene skal rettes mod kapitalistklassen direkte, men også mod den statslige økonomiske politik.

Selv om vi kan erklære os enige med B & C i deres generelle betragtninger om klassekampens udvidede karakter i den udviklede kapitalisme, vil vi påpege en række svagheder ved deres opfattelse af faktorerne bag den økonomiske politik.

Som det fremgår af diskussionen ovenfor, anlægger B & C et klart instrumentelt syn på forholdet mellem staten og den dominerende klasse. Staten undlader at føre en økonomisk politik, der sigter mod stabil fuld beskæftigelse, fordi dette vil være i modstrid med de langsigtede interesser hos den klasse, som postuleres at have den direkte kontrol med statens funktioner.

Umiddelbart kan et sådant syn på forholdet mellem staten og kapitalistklassen måske synes mere forsvarligt i en analyse af den kortsigtede økonomiske politik, end når analysen rettes mod andre områder af de statslige aktiviteter, hvor forbindelsen til akkumulationsbetingelserne i den private sektor er langt mere indirekte, og hvor de statslige aktiviteter kan forekomme uden umiddelbar relation til – eller endog på kort sigt hæmmende for – akkumulationsforløbet (uddannelse, militær, sociale udgifter o. l.).

Flere forhold gør dog, at denne analyse forekommer for overfladisk.

Det ene er modsætningen mellem kapitalens interesse i en kortsigtet maksimering af profitten, og maksimeringen af profitten – og dermed akkumulationsmulighederne – på længere sigt.

Denne modsætning afledes af, at de enkelte kapitaler vil have en umiddelbar fordel af den høje efterspørgsel og de dermed følgende profitmuligheder, som følger med et højt aktivitetsniveau, samtidig med, at en sådan økonomisk politik medfører en trussel mod profitabiliteten på længere sigt af de grunde, som har været diskuteret ovenfor. En restriktiv økonomisk politik fører umiddelbart til en faldende profitabilitet, men tenderer samtidig med at være hæmmende på lønkampen og er således en del af grundlaget for et senere opsving i profitabiliteten.

Det andet forhold er modsætningen mellem forskellige kapitalfraktioners interesser i udformningen af den økonomiske politik – her tænkes for eksempel på interessemodsætningen mellem kapitaler med forskellige financielle ressourcer.

Denne anden modsætning hænger dels sammen med, at større kapitaler ofte bedre kan modstå de kraftige profitudsving, som den cykliske politik implicerer, end småkapitaler, som typisk slås ud under lavkonjunkturen på grund af manglende financielle ressourcer.

Hertil kommer de modsætninger, der kan opstå mellem de kapitaler, der

producerer under konkurrence fra udenlandske producenter, og kapitaler, som er beskyttet mod udenlandsk konkurrence. Disse to grupper vil have forskellige muligheder for at overvælte stigninger i enhedsomkostninger på priserne og dermed forskellige interesser i en lønstigningsdæmpende økonomisk politik.

Endelig kan vi nævne de forskellige interesser, som produktiv kapital, finanskapital og forskellige former for passiv kapital kan have i udformningen af den økonomiske politik afhængig af deres følsomhed over for den stigende inflationstakt, som følger med højkonjunkturen.

Det instrumentelle ræsonnement hos B & C forudsætter derfor, at kapitalistklassen eller dominerende grupper inden for klassen alligevel har en form for kollektiv bevidsthed omkring den optimale politik på længere sigt. En sådan analyse gennemføres ikke af B & C. Selv om den med et vist held kunne gennemføres for det amerikanske politiske system, forekommer det os tvivlsomt, om dette instrumentelle syn på forholdet mellem stat og kapitalistklasse – selv i en analyse af den kortsigtede økonomiske politik – har nogen anvendelighed i en forståelse af f. eks. det danske kriseforløb.

Stat og klassekamp

Klassemodsætningerne kommer i debatten om de politiske konjunkturcykler først og fremmest til udtryk gennem lønkampen på det økonomiske niveau. Samspillet mellem dette niveau og den politiske klassekamp er som antydet ovenfor ikke tilfredsstillende formuleret[50]).

Enkelte nyere marxistiske bidrag til mere generelle politisk økonomisk analyser af kapitalismen har påpeget den afgørende betydning af at inddrage den økonomiske *og* den politiske klassekamp. Vi tænker her fremfor alt på Ian Gough's artikel »State Expenditure in Advanced Capitalism« fra 1975.

I denne artikel kritiserer Gough indledningsvis de analyser af O'Connor (1973), Kidron (1970) og Yaffe (1974) som er baseret på

> »... a false polarization of the economy and the superstructure. The former is seen as an autonomous factor leading, if unchecked, to some form of economic breakdown, whereas the latter is interpreted as a passive instrument in the hands of the bourgeoisie whose functions are determined by the offsetting action required in order to avoid or to check the tendencies to breakdown«[51]).

I stedet argumenterer Gough for anvendelsen af en analyse, der er inspireret først og fremmest af den tidligere omtalte franske statsteori, og som inddrager klassekampen centralt i analysen af forholdet mellem økonomisk og politisk udvikling. Den kraftige vækst i den statslige sektor i de vestlige industrilande

50. En uddybning af denne kritik og et forsøg på at inddrage fagforeningerne og den politiske klassekamp i analysen af de politiske konjunkturcykler findes i Dencik & Kongshøj Madsen (1977).
51. Gough, (1975), p. 56.

i efterkrigstiden forstås da som den kombinerede effekt af på den ene side statens relative autonomi i forhold til kapitalistklassens økonomiske interesser og på den anden side styrkeforholdet i den politiske klassekamp i efterkrigstiden. Dette styrkeforhold har været præget af den høje beskæftigelse i store dele af perioden og af stærke socialliberale og socialdemokratisk orienterede politiske partier. En række reformer og indrømmelser til arbejderklassen forbundet med en voksende statslig sektor har været resultatet af denne udvikling. Klassekampen skal imidlertid ikke betragtes isoleret, men i et historisk samspil med ændringerne i de økonomiske og politiske strukturer. Om udviklingen indenfor social-, undervisnings- og sundhedssektoren, der har været kraftigt voksende i alle de vestlige industrilande, konkluderer Gough således:

> »So the interaction of long – term socioeconomic trends the political strategy of the capitalist state and the ongoing class struggle rule out any simple, single – factor explanation of social policies. Above all, it is essential to distinguish their concrete historical *origins* from the ongoing *function* they play within that particular social formation«[52]).

Det er tillige for Gough en afgørende pointe – i kontrast til opfattelserne hos kapitallogikerne og »welfare-warfare«-skolen – at de statslige udgifter ikke blot repræsenterer en uproduktiv stimulans til den samlede efterspørgsel eller ligefrem et indhug i akkumulationsfonden, men at en stadig større del af de statslige aktiviteter er produktive i den forstand at de *direkte* er nødvendige forudsætninger for kapitalakkumulationen i den private sektor.

I en kommentar til Gough's artikel har Fine & Harris (1976) ud fra et overvejende kapitallogisk standpunkt kritiseret blandt andet dette punkt i Gough's argumentation. Ydermere er Gough's opfattelse af forholdet mellem økonomi og politik ifølge Fine & Harris fejlagtig, fordi han ser den politiske klassekamp som afgørende for statens politik:

> »It is the political class struggle which completely determines the state's economic intervention at any conjuncture, and this intervention concerns only distribution (and indirect services to capital)«[53]).

Selv om Gough diskuterer de lovmæssigheder, som ligger i udviklingen på det økonomiske niveau, er denne analyse ikke tilstrækkelig:

> ». . . because it concerns only the political and ideological effects of these economic laws of development and not their specifically economic effects on the state's intervention in economic practice. / ... / ... it implies that the capitalist state can abolish the cycle of capitalist production«[54]).

Hermed er kæden sluttet i gennemgangen af opfattelser af forholdet mellem

52. Gough, (1975), p. 76.
53. Fine & Harris, (1976), p. 108.
54. Fine & Harris, (1976), p. 108.

økonomi og politik i den marxistiske politiske økonomi. Vi har bevæget os fra opfattelser, der tillagde det politiske niveau en ringe grad af selvstændighed overfor økonomien og dermed mente at den statslige politik i høj grad var determineret og begrænset af økonomiske lovmæssigheder, til analyser, som tillagde den politiske udvikling en langt højere grad af selvstændighed og som betragtede klassekampen mellem arbejderklassen og kapitalistklassen som det centrale i forståelsen af samspillet mellem niveauerne. Og vi er med citatet ovenfor vendt tilbage til udgangspunktet.

I afslutningen vil vi give en sammenfattende vurdering af udviklingsperspektiverne for de forskellige teoretiske opfattelser indenfor den økonomiske videnskab i forhold til tendenserne i relationerne mellem økonomi og politik, således som de tegner sig i de vestlige kapitalistiske samfund.

Afslutning

Kendetegnende for udviklingen i de kapitalistiske lande er den stigende statslige intervention i økonomien. Denne intervention viser sig dels i en mere kortsigtet konjunkturpolitik, og dels i en stræben efter en mere bevidst samfundsmæssig planlægning[55]), hvilket atter medfører en tendens til en stigende integrering af det politiske og det økonomiske niveau i de forskellige samfundsformationer.

Enhver teori, som ønsker at forklare et samfundsmæssigt problem, må derfor have en ambition i retning af at integrere en økonomisk og en politisk analyse til en helhedsanalyse af det aktuelle problem. Hvorledes er den økonomiske videnskab rustet til at imødekomme dette krav?

I den foreliggende artikel har vi søgt at påvise, hvorledes der indenfor den økonomiske videnskab kan udskilles to hovedtendenser. På den ene side har vi den i undervisning og forskning dominerende tradition – nationaløkonomien eller den neoklassiske syntese. På den anden side har vi den politisk økonomiske tradition.

Den nationaløkonomiske tradition kendetegnes ved, at politikken behandles som en eksogen faktor udenfor den økonomiske teoris studieobjekt. Et sådant syn på den økonomiske videnskabs teoriudvikling og analysemetode medfører en ringe forståelse af samfundsmæssige problemer som arbejdsløshed, inflation, betalingsbalance osv. Endnu vanskeligere bliver det med denne angrebsvinkel at forklare et så centralt problem som den offentlige sektors udvikling.

Den politiske økonomi er kendetegnet ved forsøg på – ud fra forskellige opfattelser af samspillet mellem økonomi og politik i de udviklede kapitalistiske samfundsformationer – at integrere det politiske og det økonomiske niveau i en helhedsanalyse.

I forbindelse med diskussionen af den politiske økonomi påpegede vi, at den

55. For en diskussion om samfundsplanlægningens udvikling og funktion, se Dencik & Dencik (1976).

»nye politiske økonomi« havde sin svaghed deri, at den forsøgte at forklare de politiske forhold med udgangspunkt i en virkelighedsfjern økonomisk teori, medens institutionalisterne og post-keynesianerne ikke havde ambitioner i retning af at forklare *hvorledes* det økonomiske og det politiske niveau er integrerede.

Den eneste retning indenfor den økonomiske videnskab, som ud fra en teori om forholdet mellem økonomi og politik søger at integrere disse niveauer i en helhedsanalyse af samfundsmæssige problemstillinger, er den marxistiske politiske økonomi.

Hvis den økonomiske videnskab skal kunne forsvare sin rolle som samfundsvidenskab, må den derfor forlade den neoklassiske synteses subjektivt orienterede nytteteoretiske samfundsopfattelse og dens snævre økonomisme og i stedet udvikle det holistiske videnskabssyn, som findes i den marxistiske politiske økonomi.

> »Therefore, the full evolution of Capitalism in all its concreteness cannot be explained by a theory of economic evolution alone. It can be explained only by a joint use of both economic theory and the theory of historical materialism. The latter is an inseparable part of the Marxian analysis of Capitalism«[56]).

56. Lange, (1968), p. 86.

Litteraturfortegnelse

Henvisningerne gælder ofte oversatte tekster på skandinaviske sprog. Tidspunktet for udgivelse er i de tilfælde, hvor der er anvendt et senere optryk eller en oversættelse, normalt angivet i parentes. I teksten henvises som hovedregel til udgivelsestidspunktet for 1. udgave.

P. A. Baran & P. M. Sweezy: *Monopoly Capital,* Harmondsworth, 1968 (1966).

S. Barfort: Om nyere tysk og fransk statsteori, *Oktober* nr. 5, marts 1976, pp. 61–104.

R. Boddy & J. Crotty: Class Conflict, Keynesian Policies and the Business Cycle, *Monthly Review,* Vol. 26 (5), 1974, pp. 1–17.

– Class Conflict and Macro Policy: The Political Business Cycle, *Review of Radical Political Economy,* Vol. 7 (1), 1975, pp. 1–19.

– Wage-Push and Working-Class Power: A Reply to Howard Sherman, *Monthly Review,* Vol. 27 (10), 1976a, pp. 35–43.

– Wages, Prices and the Profits Squeeze, *Review of Radical Political Economy,* Vol. 8 (2), 1976b, pp. 63–67.

J. Brinch: Notat om analysen af staten, *Kurasje* nr. 7, februar 1973, pp. 4–22.

M. Cogoy: Værditeori og statsudgifter, *Politiske Arbejdstekster* nr. 5, 1974 (1973), pp. 23–56.

J. Crotty & L. A. Rapping: The 1975 Report of the President's Council of Economic Advisers: A Radical Critique, *American Economic Review,* Vol. LXV, 1975, pp. 791–811.

L. Dencik & P. Dencik: Samhällsutveckling och statlig planering under senkapitalismen, T. Björkman et. al. (red.): *Planeringens gränser,* Lund, 1976, pp. 11–79.

P. Dencik & P. Kongshøj Madsen: Fagforeninger, stat og politiske konjunkturcykler, *Nordisk Tidskrift för Politisk Ekonomi* nr. 5, 1977.

A. Downs: *An Economic Theory of Democracy,* New York, 1957.

A. S. Eichner & J. A. Kregel: An Essay on Post-Keynesian Theory: A New Paradigm in Economics, *Journal of Economic Literature,* Vol. XIII (4), 1975, pp. 1293–1314.

G. R. Feiwell: Reflections on Kalecki's Theory of Political Business Cycles, *Kyklos,* Vol. XXVII (1), 1974, pp. 21–48.

B. Fine & L. Harris: State Expenditure in Advanced Capitalism: A Critique, *New Left Review,* No. 98, 1976, pp. 97–112.

B. S. Frey: Warum man Ökonomie und Politik nicht trennen kann, i R. Molitor: *Kontaktstudium Ökonomie und Gesellschaft,* Frankfurt a. M., 1972.

B. S. Frey & W. Meissner (hrsg.): *Zwei Ansätze der politischen Ökonomie – Marxismus und Ökonomische Theorie der Politik,* Frankfurt a. M., 1974.

G. K. Galbraith: *Det rige samfund,* København 1968a (1958).

– *Det nye industrisamfund,* København 1968b (1967).

D. A. Gold et. al.: Recent Developments in Marxist Theories of the Capitalist State, *Monthly Review,* Vol. 27 (5), pp. 29–43, og Vol. 27 (6), pp. 36–51, 1975.

I. Gough: State Expenditure in Advanced Capitalism, *New Left Review,* No. 92, 1975, pp. 53–92.

G. C. Harcourt: *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital,* Cambridge, 1972.

H. Heaton: *Economic History of Europe,* New York, 1965 (1963).

S. Johansson: Socialpsykologiska synpunkter på ekonomisk lönteori, *Sociologisk Forskning,* nr. 3, 1968.

M. Kalecki: Political Aspects of Full Employment, *Political Quarterly,* 1943. Genoptrykt i Kalecki (1971), pp. 138–145.

– *Theory of Economic Dynamics,* New York, 1968 (1965).

– *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy,* Cambridge, 1971.

J. M. Keynes: *The General Theory of Employment, Interest and Money,* London 1973 (1936).

M. Kidron: *Western Capitalism since the War,* Harmondsworth, 1970.

C. Koch: Kapitallogik, Say's lov og statsinterventionisme, i H. Andersen et. al.: *Kritik af kapitallogikken,* København, 1975.

J. A. Kregel: *The Reconstruction of Political Economy,* London, 1973.

O. Lange: *Political Economy*, Vol. I, New York, 1963.

– Marxian Economics and Modern Economic Theory, i D. Horowitz (ed.): *Marx and Modern Economics*, New York, 1968.

A. Marshall: *Principles of Economics*, 8th ed., London 1966 (1920).

K. Marx: *Kapitalen, Bind I*, København, 1970 (1867).

– *Kapitalen, Bind III*, København, 1970 (1894).

– *Til kritikken af den politiske økonomi*, København 1973 (1859) i Udvalgte Skrifter.

P. Mattick: *Marx og Keynes*, Viborg 1973 (1969).

W. Meissner: Ökonomie ist Gesellschaftswissenschaft i R. Molitor (hrsg.): *Kontaktstudium Ökonomie und Gesellschaft*, Frankfurt a. M., 1972, pp. 23–29.

R. Miliband: *The State in Capitalist Society*, London, 1969.

G. Myrdal: Kriser och cykler i nationaløkonomiens utveckling, i *I stället för memoarer*, Vänersborg, 1973.

W. D. Nordhaus: The Political Business Cycle, *The Review of Economic Studies*, Vol. XLII (2), 1975, pp. 169–190.

P. Nørregaard Rasmussen: Den offentlige sektor gennem 100 år, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, Vol. 110 (5–6), 1972, pp. 332–379.

I. O'Connor: *The Fiscal Crisis of the State*, New York, 1973.

N. Poulantzas: *Politisk makt och sociala klasser*, Falköping, 1970 (1968).

D. Ricardo: *Principles of Political Economy and Taxation*, Harmondsworth, 1971, (1817).

J. Robinson: An Open Letter from a Keynesian to a Marxist, Essays, 1953. Genoptrykt i J. Robinson: *Collected Economic Papers*, Vol. IV, Oxford 1973, pp. 264–268.

– Historie kontra Ligevægt, *Nordisk Tidskrift för Politisk Ekonomi*, nr. 3, 1975, pp. 19–27.

J. Robinson & J. Eatwell: *An Introduction to Modern Economics*, London, 1973.

L. Rudebeck: *Utvickling och politik*, Stockholm, 1970.

J. A. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, 1974 (1954 a).

– *History of Economic Analysis*, Oxford, 1972 (1954 b).

H. Sherman: *Radical Political Economy*, New York, 1972.

– Inflation, Unemployment and Monopoly Capital, *Monthly Review*, Vol. 27 (10), 1976, pp. 25–35.

A. Smith: *Wealth of Nations*, Harmondsworth, 1973 (1776).

J. Steindl: Karl Marx and the Accumulation of Capital, i D. Horowitz (ed.): *Marx and Modern Economics*, New York, 1968.

G. Tullock: Public Decisions as Public Goods, *Journal of Political Economy*, July/August 1971, pp. 913–918.

D. Yaffe: *Den marxistiske teori om kriser, kapital og staten*, Århus, 1974 (1972).